

TARİHİN SOSYOLOJİK ANLAMI

Eray GÜÇLÜER*

ÖZET

Bu makalede tarih ve uygarlık süreci, sosyolojik açıdan incelenmeye çalışılmıştır. Çünkü her tarih yazımı ve pratiği belirli epistemolojik kabullerden, öncüllerden ve dünya görüşlerinden etkilenir. Bu etkilenim kimi zaman insanı rahatsız eden bir ideolojik vurgu taşıırken, kimi zaman da nesnellüğün temel yazınsal nitelik olması kaygısını içerir. Böyle metinlerde toplumların ürettiği tarihler, uygarlıklar, sosyolojik verilerin de desteklediği bilgilerle bize kendilerini açarlar. Ayrıca bunları, geçmişi olduğu gibi bugünü anlamak açısından da önemli birer insanlık mirası olarak görmek mümkündür. Bu kapsamda tarihin konusunun kültürler olduğunu söyleyen, kültürlerin ise dinamik yapılar olup, özelliklerini yaratıcı kişilerden aldığı, dolayısıyla tarihin kültürler hakkında olumlu ya da olumsuz değerlendirmelerde bulunmak yerine, kültürleri anlamaya çalışması gerektiği düşüncesiyle seçkinleşen İngiliz tarihçi Arnold Joseph Toynbee'nin görüşleri makalenin son bölümünde incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Arnold Joseph Toynbee, Tarih, Sosyoloji, Toplumbilim.

(Sociological Meaning of History)

ABSTRACT

In this article, the process of history and civilization has been studied in a sociological way, because the writing and practice of history is affected by certain epistemological acceptances, premises and world knowledge of world. This effect sometimes has an ideological emphasis that disturbs men while it occasionally has the worry that being objective must be the principal literary quality. In such passages, the information supported by the histories, civilizations and sociological data is shown to us. It is also possible to see them as an important humanity inheritance in terms of perceiving both the past and today. In this context, the opinions of the English historian who became an elite, saying "The subject of history is cultures. Cultures are dynamic structures and they take their features from creative people, so history must try to understand cultures instead of evaluating cultures as positive or negative" are studied in the last part of the article.

Key words: Joseph Arnold Toynbee, History, Sociology, Sociology

---

* Dr. D. Eray GÜÇLÜER (Kurmaya Albay, T.S.K.)
E-mail: eray.guclu1@gmail.com

Bugünü Anlamak İçin “Tarih”i Düşünmek¹

Tarih üzerine düşünmek "Tarih nedir? Ne içindir?" sorularını cevaplamayı gerekli kılıyor. Tarih kelimesi, hem geçmişte kalan insan ve toplumsal olaylar topluluğunu, yani yaşanmış geçmişi adlandırmak için; hem de yaşanmış olanı, geçmişi konu edinen tarih bilimini belirtmek için kullanılan bir kavramdır. "Tarih" kelimesinin Batı dillerindeki tüm karşılıkları Grekçe *istoria*, *istorien* sözcüğünden gelmektedir. (Latince: *his-toria*, İtalyanca: *storia*, Fransızca: *histo-rie*, İngilizce: *history*, Almanca: *Histo-rie*).² İyonya lehçesinde "bildirme", "haber alma yoluyla bilgi edinme" anlamlarında kullanılan kelime, Attika lehçesinde görerek, tanık olarak bilme anlamlarının yanı sıra çok daha geniş bir anlam içeriğiyle fizik, coğrafya, astronomi, bitki ve hayvan bilgisi ve hatta giderek doğa bilgisini kapsayacak şekilde kullanılmıştır. Bu anlamıyla *istoria*, bir genel açıklamaya sokulamayan; ancak gözlenen, "tanık olunan" (*istorien*) olayların bilgisine verilen ad da olmuştur.

İstoria kelimesini sadece doğal olaylara ilişkin birikim bilgisi anlamı ile sınırlamayıp insanların ve insan topluluklarının başından geçenleri kaydetme yoluyla edinilen bilgi anlamında ilk kez Herodotus'un kullandığı görülür. Herodotus böylece *istoria* terimini ağızdan ağza aktarılan veya bizzat yaşayarak tanık olunan insani toplumsal olaylar hakkında da kullanmış oluyordu ki *istoria* ayrıca; insani-toplumsal olayları aktarma ve kaydetme yoluyla edinilen bilgi anlamını da ilk kez kazanmış olmaktadır.³

19. yüzyıla gelindiğinde tarih için "bilimsel" kelimesi söylenebilir olmuştur. Bu yüzyılın tarih yazımı klasik Yunan antikçağının tarihlerine dek uzanan bir gelenek üzerinde yükseliyordu. Bu disiplin mit ile gerçek arasındaki

¹ Bu yazının merkezine aldığı düşünür, Arnold Joseph Toynbee'dir. Toynbee, 14 Nisan 1889'da Londra'da dünyaya geldi. Winchester, Balliol Koleji ve Oxford üniversitesinde eğitim gördü. Birinci Dünya Savaşı çıktığında savaş bakanlığına bağlı propaganda bürosunda çalıştı. Bu esnada birçok propaganda eserine imzasını attı. Bunların arasında o zamanlar İngiliz imparatorluğu ile harp halinde bulunan Türkiye'yi ilgilendiren kitaplar da bulunmaktaydı. Daha sonraları, Londra Üniversitesindeki Bizans ve Modern Yunan Dili, Edebiyatı ve Tarihi üzerine Korais kürsüsünün kurucu profesörü olarak göreve başladı. 1921 yılında, mevcut görevinden izin alarak "Manchester Guardian" adına Anadolu'daki Türk-Yunan savaşını yerinde izledi ve Yunan birliklerinin giriştiği vahşet hareketlerini bu gazetenin okurlarına aktardı. Dönüşünde, Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi adlı eserini kaleme aldı. Bu kitap Mustafa Kemal önderliğindeki Milli Türk Ordusunun Yunan kuvvetlerini bozguna uğratmalarının hemen öncesinde, 1922 yılının yazında yayınlandı. Toynbee'nin bu yazıları ve Türklerin davasına karşı giderek artan sempatisi Korais kürsüsünün finansmanına katkıda bulunan Yunan hükümetinin ve destekçilerinin tepkisini çekti. Baskı ve suçlamalardan bunalan Toynbee 1924 yılında kürsüden ayrıldı ve Kraliyet Uluslararası İlişkiler Enstitüsünde 1955 yılında emekli oluncaya dek çalıştı. 22 Ekim 1975'te İngiltere'de öldü.

² ÖZLEM, Doğan; 2001, *Tarih Felsefesi*, İstanbul., s.21.

³ ÖZLEM, 2001, a.g.e, İstanbul, s.22.

ayrımı Thukydides'le paylaşıyordu. Bunun yanı sıra bilimsel olmasına ve dolayısıyla tarih yazmanın dış karakterini vurgulamasına karşın tarihin daima bir anlatı biçiminde yazılması gerektiğini kabul etmesi bakımından klasik tarih yazma geleneğini sürdürüyordu.⁴

Bilimsel tarihsel söylem, edebî hayal gücünü içerdiği gibi daha eski edebî gelenek de gerçeği sahil bir geçmişin yeniden kurulmasında arıyordu. Leopold von Ranke'den bu zamana kadar bilimsel yönelim, Thukydides'ten Gibbon'a değin süren edebî gelenekle şu üç temel varsayımı paylaşıyordu: 1) Her ikisi de tarihin gerçekten var olan kişileri ve gerçekten icra edilmiş eylemleri ortaya koyduğunu benimsemesiyle gerçeğe örtüşme kuramını kabul ediyordu. 2) Her ikisi de insani eylemlerin aktörlerin niyetlerine ayna tuttuğunu kabul ediyor ve tutarlı bir tarihsel anlatı kurmak istiyorsa tarihçinin görevinin bu niyetleri kavramak olduğunu öngörüyordu. 3) Her ikisi de sonraki olayların tutarlı bir silsile içinde öncekileri izlediği tek boyutlu diakronik bir zaman içinde ilerliyordu. Bu gerçekçilik, kasıtlılık ve silsile varsayımları, Herodot ve Thukydides'ten Ranke'ye, Ranke'den de 20. yüzyılın sonlarına değin tarih yazmanın yapısını belirledi.⁵ Tarih yazımındaki bu ana yönelim, Annales Okulu gibi önemli tarihsel ve toplumsal tarih yazımı akımlarının, tarihi anlamak için başka insan bilimlerini de işe katma uğraşları sonucu esnemeye başlamıştır. Bu bilimlerin başında ise sosyoloji bilimi gelmiştir.

Sosyoloji ve Tarih İlişkisi

Sosyolojinin konusu toplum olaylarıdır. Toplum olayları ise tarih içinde gerçekleşir ve tarihi bir boyuta sahiptir. Sosyolojinin kendi geliştirdiği bilgi toplama yöntemleri, toplum olaylarının tarihi boyutunu kavramak için yeterli değildir. Bu durumda sosyoloji, konusunu gereğince kavrayabilmek ve açıklayabilmek için tarihe başvurmak zorundadır.⁶ Çünkü her toplumsal olgu tarihsel, her tarihsel olay da toplumsaldır.⁷ Sosyoloji, insan toplumunun yapısı ve gelişimi üstüne genellemeler yaparak toplumu incelerken, kaçınılmaz bir biçimde tarihe başvurmak ve onun kendisine sunduğu tarihi verileri kullanmak zorundadır. Aynı şekilde tarih de incelediği olayları tarihsel ve sosyal momentlerine yerleştirebilmek ve toplumsal yansımalarını anlayabilmek için

⁴ IGGERS, George G.; 2000, *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme: Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı*, (Çev. Gül Çağalı Güven), İstanbul, s.2.

⁵ IGGERS, 2000, a.g.e. s.3.

⁶ BAYKAN Sezer., *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, İstanbul: Sümer Kitapevi Yayınları, 1993, s.79.

⁷ DOĞAN Ergun, *Sosyoloji ve Tarih*, Ankara: İlke Yayınları 1995, s.19.

sosyolojiden faydalanmak durumundadır. Bu anlamıyla tarih ve sosyoloji, “düşünsel komşuluk”⁸ ilişkisine sahip iki sosyal bilim türüdür.

Tarihin konusu münferit olaylar iken, sosyolojinin konusu tarih içinde değişmez benzerlikler gösteren müesseseler ve bu müesseseler arasındaki ilişkilidir. Toplumsal olaylar ve olgular, gerçekleştiği andan itibaren tarihin konusu oldukları için, tarih ile sosyolojinin diğer sosyal bilimlerden farklı ve çok yakın bir ilişkisi vardır. Çünkü tarih ve sosyolojinin ortak yönlerinin başında toplum olaylarını bütünlüğü içinde algılama ve kavrama çabası gelir.⁹ Tarih ve sosyoloji arasındaki ilişkinin, çoğu zaman çelişkili olarak görülmesi, bilimsel bir dar görüşlülükten kaynaklanmaktadır. Tarihçiler, belirli bir alanda uzmanlaşınca, o alanı her birinin başka yerlerde koşut örnekleri olan öğelerin benzersiz bir bileşimi görmek yerine, tümüyle eşsiz ve benzersiz sayma eğilimine düşebilirler. Sosyologlar da, toplum üstüne yalnızca çağdaş deneyimler temelinde genellemeler yaptıklarında ya da uzun dönemli süreçleri hesaba katmadan toplumsal değişimi tartıştıklarında bu dar görüşlülük ortaya çıkmaktadır. Tarihsel görüş açısından, her iki tarafın da anakronizmden ve epistemolojik darlıktan suçlu olabileceği açıktır. Görece yakın zamanlara kadar birçok sosyolog, tarihçileri hâla siyasal olayları anlatmaktan başka pek bir şeyle ilgilenmeyen kişiler olarak görür ve hâla tarihe 19. yüzyılın büyük tarihçisi Leopold von Ranke'nin görüşü egemenmiş gibi düşünürlerdi. Benzer biçimde, bazı tarihçiler de, sosyolojiden, hâla Auguste Comte çağında kalmış ve sadece ampirik araştırmalar yapılmadan büyük (grand) teorilere ve genellemelere gitme evresinde sıkışıp kalmış gibi söz etmekteydiler.¹⁰ Oysa toplumsal olayların tarihselliğinden dolayı, tarihsiz bir sosyoloji nasıl mümkün değilse, sosyolojisiz bir tarih de mümkün değildir. Yalnız sosyoloji, yalnız tarih düşünülemez. İnsan olaylarının somut bilimi ancak tarihsel sosyoloji ya da sosyolojik tarih olabilir.¹¹

Sosyolojik araştırmalarda çoğunlukla tarihsel bir bakış esastır. Çünkü, belirli bir sorun hakkında topladığımız malzemeyi anlamlı kılmak için sık sık bir zaman perspektifine ihtiyaç duymaktayız.¹² Tarih, sosyolojinin geliştireceği kuramlar için bir bilgi kaynağı ve geliştirdiği kuramların denetlendiği ve doğrulandığı bir alandır.¹³ Temel anlamda sosyoloji, her zaman tarih temelinde ve yöneliminde olan bir bilimsel girişim olmuştur. Sosyolojinin kurucusu olan Comte, “içinde bireylerin, hatta halkların bile adlarının geçmediği tarih”in

⁸ PETER Burke, *Tarih ve Toplumsal Kuram*, (Çev. Mete Tunçay), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, s.2.

⁹ SEZER, 1993, a.g.e., s.79-80.

¹⁰ BURKE, 2005, a.g.e., s.2-3.

¹¹ ERGUN, 1995, a.g.e., s.19-20.

¹² GİDDENS Anthony , *Sosyoloji*, (Çev.Hüseyin Özel, Cemal Güzel), Ankara: Ayraç Yayınları, 2000, s.577.

¹³ SEZER, 1993, a.g.e., s.81.

sosyoloji için zorunlu olduğunu söylerken, Spencer’da aynı şekilde sosyolojinin tarihe “tıpkı büyük bir yapının etrafındaki taş ve tuğla yığınlarına yaslandığı gibi” yaslandığını ve “tarihçilerin yerine getirebileceği en yüksek görevin karşılaştırmalı sosyolojiye malzeme oluşturmak üzere ulusların yaşamlarını aktarmak”¹⁴ olduğunu ileri sürmüştür.

Görüldüğü gibi toplum olaylarının tarihi boyutu konusunda sosyoloji doğrudan tarihe başvurmak zorundadır. Toplum olayları tarih içinde gerçekleşen ve anlamlarını tarihte bulan olaylar olduğundan dolayı, bu olayları inceleyen sosyoloji, incelediği olaylar ve olgular üstüne doğru bir yargıda bulunabilmek ve bu olayları tarih içine doğru yerleştirebilmek için olayları araştırmaya başladığında ve değerlendirme yapmaya yöneldiğinde de tarihle ilişki kurmak zorundadır.¹⁵ Tarihsel veriler, tarihsel gereçler olmadan hiçbir toplum anlaşılabilir ve açıklanamaz. Bir toplumun görüntüsü kendi tarihiyle bezenmiştir; “tarihsel özgünlük ilkesi” işte budur. Toplumda yaşanan değişim sürecini anlayabilmek için “tarihsel özgünlük ilkesi”nden hareket edilmelidir. Bir toplumun yaşantısı ya da toplumun yapısı genel yasalarla şekillendirildikten sonra, sosyoloji, o toplumun tarihsel evrim aşamalarını somut özellikleri içinde incelemelidir. Sonuç olarak tarih, sosyolojinin can damarıdır.¹⁶ ve bir sosyolog ve hatta bir psikolog da temel bakış açısını oluşturmak için tarihten yararlanmalıdır.¹⁷

Tarihle sosyoloji arasında git gide daha yakın ilişkilerin gelişmesi için belli sebepler vardır. Toplumsal değişimin hızlanması, ister istemez sosyolog ve antropologların dikkatini bu konuya çekmiştir. Dünyanın nüfus patlamasını araştıran demografi uzmanları ve “azgelişmiş” denilen ülkelerde tarım ve endüstrinin gelişme koşullarını çözümleneyen iktisatçı ya da sosyologlar, kendilerini zaman boyunca değişmiş olguları, bir başka deyişle tarihi incelerken buldular. Böyle çalışmaların örneklerinden biri olarak Amerikalı sosyolog Immanuel Wallerstein’in araştırmaları sayılabilir.¹⁸ Bu da göstermektedir ki, tarihsel değişimleri anlamaya çalışan her sosyolojik çalışma, tarihsel bir nitelik taşımaları ve bir anlamda tarihsel sosyoloji olmalıdır.

Tarihsel sosyolojik bir çalışma basit bir teorik bakış açısından fazlasını gerektirir. Teorik bir bakış açısı amaçlanan sonucu, tarihin çözümlenmesini büyük ölçüde etkiler ama hangi bakış açısı kullanılırsa kullanılsın, her tarihsel

¹⁴ SKOCPOL Theda, Tarihsel Sosyoloji: Birinci Bölüm, “*Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi*”, Derleyen: Theda Skocpol), (Çev. Ahmet Fethi), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 8-9.

¹⁵ SEZER, 1993, a.g.e., s.82.

¹⁶ ERGUN, 1995, a.g.e., s.21.

¹⁷ MILLS C. Wright, *Toplumbilimsel Düşün*, (Çev. Ünsal Oskay), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1979, s.223.

¹⁸ BURKE, 2005, a.g.e., s.18.

çalışmada sosyolog, nedensel açıklamaları biçimlendirmede, tarihsel anlamları ve olguları belirlemede ve yapacağı karşılaştırmalarda yöntembilimsel kararlar almalıdır. Bu kararlar ontolojik ve epistemolojik olarak ayrık tarih yorumları ve bakış açıları hakkında, şimdiki ve geçmiş anlamamıza katkıda bulunmalıdır.¹⁹ Çünkü toplumsal ve tarihsel olgular – bir toplumun, kurumun, üretim tarzının, düşüncenin ya da bir rolün büyüklüğü ve şekli hangi renkte olursa olsun – ilk bakışta net olarak görülemez ve doğru bir şekilde ölçülemez.

Tarihin ya da toplumun bir biçimini dolaysız ve ampirik olarak gözleme imkanından yoksun olan bir sosyolog, sınıflayıcı kavramlar kullanarak sahici benzerlikleri saptamaya çalışmalıdır.²⁰ Bir tarihsel sosyolojik çalışma, tarihsel nedenlerin çeşitliliğine, düşüncelerin ve maddi çıkarların rolüne, konsensüsün ve çatışmanın önemine, süreklilik ve değişim arasındaki etkileşime duyarlı olmalıdır. İyi yapılmış tarihsel sosyolojik incelemeler, aşağıdaki temel karakteristiklerin hepsine ya da bazısına sahiptirler. İlk önce, zamana ve mekâna somut bir şekilde yerleşmiş olan toplumsal yapılar ya da süreçlerle ilgili sorular sorarlar. İkinci olarak, süreçleri zaman içinde ele aldıkları gibi, ortaya çıkan sonuçların nedenlerini açıklamak için zamansal ardışıklığı da hesaba katarlar. Üçüncü olarak, bireysel yaşamlarda ve toplumsal dönüşümlerde niyet edilen ve edilmeyen sonuçlar için de, eylemlerin ve yapısal bağlamların etkileşimlerine de dikkat ederler. Son olarak da, tarihsel sosyolojik incelemeler, özgül toplumsal değişim kalıplarının tikel ve değişik özelliklerini aydınlatmaya çalışırlar.²¹

Tarihsel sosyoloji, sosyolojinin bir alt alanı ya da kendi kendine yeten bir alan değildir. Tarihsel yönelimli çalışmalar, büyük ölçekli yapıların ve uzun erimli süreçlerin doğasını inceledikleri için disiplinler ötesi bir karaktere sahiptir ve bu yüzden de eklektik bir yapı arz eder. Tarihsel sosyolojinin eklektik bir yapıya sahip olması onun değerinden bir şey kaybetmesine sebep olmayacağı gibi onu herhangi bir epistemolojik, teorik ya da yöntembilimsel yönelime bağlamak da yanlış olur. Peşinen kabul edilmiş epistemolojilerden ve yöntem bilimlerinden ziyade, bağımsız bakış açıları ve sorunlar, tarihsel sosyolojinin ve bir bütün olarak sosyal bilimlerin yeni açılımlara ulaşmasını sağlar.²²

Sosyologlar, araştırma pratiklerini yerine getirirken, tarihçilerin arşiv yöntemlerini ödünç alabilir ve tarihçilerin çalışmalarını, aradığı kanıtların “ikincil kaynağı” olarak kullanabilirler. Tarihsel bir araştırma sırasında birincil

¹⁹ SKOCPOL, 1999, a.g.m., s. 8.

²⁰ HAMILTON Gary G. “Tarihte Konfigürasyonlar: *S.N. Eisenstadt’ın Tarihsel Sosyolojisi*”, Derleyen: Theda Skocpol, (Çev.Ahmet Fethi), İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 119.

²¹ SKOCPOL, 1999, a.g.m., s.2.

²² SKOCPOL, 1999, a.g.m., s. 356.

kaynaklara ulaşma konusunda dogmatik bir ısrar, çalışmayı imkânsız kılabilir. Çünkü uzun erimli araştırmalarda birincil kaynakların çokluğu ve büyüklüğü, çalışmanın seyrini olumsuz yönde etkileyebilir ve araştırmacıyı problem alanının dışına savurabilir. Eğer bir konu, saf birincil kaynak araştırması için büyükse ve uzmanların mükemmel incelemeleri bolca bulunuyorsa – ikincil kaynaklar, temel kanıt kaynakları olarak kullanılabilirler. Ancak, değişik tarih yazımı anlayışlarına dikkat edilmeli ve olaylara ve zamana göre değişen tarih yorumlarının etkilerinden kuşku duyulmalı ve tarihsel kanıtla özel bir “diyalog” içinde olunmalıdır.²³

Sosyolojinin tarihle olan özel ilişkisinin bir ürünü olan tarihsel sosyoloji, ilgilendiği tarihsel süreçleri anlamak için zamanı, gerektiğinde durdurarak, gerektiğinde harekete geçirerek temel değişimlerin, yapının çeşitli öğeleriyle olan ilişkilerini standartlaşmış ve kuru bir ardışıklığın kümesi olmanın dışında da inceleyebilir. Skocpol’a göre tarihsel sosyoloji, “büyük ölçekli yapıların ve temel değişim süreçlerinin doğasını ve etkilerini anlamaya adanmış, sürekli yinelenen bir araştırma geleneği olarak daha iyi anlaşılabilir. Burada itici güç, klasik teorik paradigmlar değil, tarihsel temelli sorulara yanıt verme arzusudur.”²⁴

Tarih Yazımı

Tarihçilerin önümüze koyduğu tarih teorileri, ister açık olsun isterse olmasın, geçmiş hakkındaki kavrayışımızı hem etkiler hem de biçimlendirir.²⁵ Bizlere, sahip oldukları toplumsal, kültürel ve siyasal konumlarını belirleyen paradigmalardan seslenirler. Bu sesleniş bize ister istemez en saf haliyle öznelliği ve çoğu zaman da ideolojik bir bakışı sunar ki bu durum sosyal bilimsel araştırmaların ve ilgili yazının doğasında vardır. Günümüz dünyasında kültür, medeniyet ve ulus devlet tarihlerinin yeniden, istedik bir biçimde yazıldığı herkesin malumudur. 18. ve 19. yüzyıllardan itibaren günümüze değin, tarihi ve tarih yazımını dar anlamda ulusçuluktan ve paradigmatik bir bakışa mahkûm olmaktan ayrı düşünmek imkânsızdır. Ayrıca ulusal bir olgu olarak tarih yazımı laisizm, romantizm ve pozitivism gibi düşünce akımlarının gelişimiyle de yakından ilgilidir.

Uluslaşma çağından önce tarihçilik, gerçeğin açıklanması olarak ele alınıyordu ve daha çok epistemolojik bir ilgi alanıydı. Ancak daha sonraki gelişmeler sonucunda felsefi kaygılar tarih çalışmalarından yavaş yavaş

²³ SKOCPOL,1999, a.g.m., s.361, 386-389.

²⁴ SKOCPOL,1999a, a.g.m., s.6.

²⁵ MUNSLOW, Alun, *Tarihin Yapısökümü*, (Çev. Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2000, s.17.

86 *Tarihin Sosyolojik Anlamı*

dışlandı.²⁶ Epistemolojik kaygıların değişmesi tarih yazımında, tarihçiyi bir bağlam yaratma yoluyla anlam oluşturma uğraşından ayrı düşünmemeyi²⁷ sağladı. Bu yüzden tarihçi olan birey, içinde bulunduğu grubun dilini konuşur; içinde bulunduğu grubun düşündüğü gibi düşünür.²⁸ Başka bir deyişle, tarihi tarihçiler yazdığı için, toplumun dışında objektif bir yöntem ve yorum olarak değil, toplumun içinde kültürel bir ürün ve tarihsel sürecin bir parçası olarak tarihin daha iyi anlaşılabilmesi mümkündür.²⁹ Çünkü tarihi, onu *üreten* ya da *yapan* tarihçiden soyutlayarak anlamaya ve okumaya çalışmak, toplumsal gerçeği anlama noktasında sosyolojik incelikten yoksun kalmak anlamına gelir.

Arnold Tonybee ve Tarih

Arnold J. Toynbee (1889-1975), İngiliz tarihçisi ve yazardır. Klasik sistemde eğitim alan Toynbee, uygarlıklar tarihi ile ilgilenmiş ve özellikle Yunan ve Doğu medeniyetleri üzerinde çalışmış bir felsefecidir. Toynbee, tarihçinin insan türünün birtakım temel bölümlerinin yaşamlarını ele aldığı, toplum denen söz konusu varlıkları seçip incelediğini, bu nedenle de tarih araştırmacısının toplumlar arasındaki ilişkileri yalnızca belli kavram ve kategoriler altında incelediğini savunur. Yazar tarih görüşünü “Uygarlık Yargılanıyor” adlı eserinde şu şekilde açıklamaktadır:

“Tarih görüşüm gerçekte tarihin küçük bir parçasıdır; ayrıca bana değil, daha çok başka insanlara özgü bir tarihe aittir. Çünkü bilim adamının ömür boyu yaptığı iş, kendi kovanındaki suyu başka sayısız kovanın besleyip büyüüttüğü bilgi ırmağına eklemektir.³⁰ Geçmişte edindiğimiz tecrübe Tarihten başka bir şey değildir. Tarih dediğimiz zaman bütün insan ırkının geçirdiği kolektif bir tecrübe anlarız. Her bir insanın kendi ömür boyunca teker teker edindiği tecrübe de gerçek bir tarihtir. İnsanın özel hayatında olsun, toplum hayatında olsun tecrübenin yeri büyüktür ve yerinde olarak ona çok itibar edilir. Çünkü tecrübe sayesinde daha iyi hükümler, daha akıllıca kararlar verebiliriz. Belirli hareket yollarını geçerken ve

²⁶ BEHAR, Büşra Ersanlı. *İktidar ve Tarih*, Afa Yayınları İstanbul, 1996, s.201

²⁷ Munslow, 2000, a.g.e. s.20.

²⁸ Mannheim, Karl. *İdeoloji ve Ütopya*, (Çev. Mehmet Okyayuz), Epos Yayınları Ank. 2002, s.27.

²⁹ Munslow, 2000, a.g.e. s.23-24.

³⁰ TOYNBEE, Arnold, *Uygarlık Yargılanıyor*, (Çev. Kasım Yargıcı), Mehmet Ali Yalman, Örgün Yayınları İstanbul, 2004, s.9.

kararlar verirken gök bilginlerinin yıldızlar hakkında yaptıkları kesin hesaplamalardan değil kaba tahminlerden faydalanırız.”³¹

Toynbee'nin tarih görüşünü belirleyen uygarlık tasavvuruna ilişkin bazı fikirleri ise şöyledir; “Uygarlık dediğimiz eylemi başlatan birkaç toplumun, böylesine uzun bir aradan sonra, yakınlarda yeniden, yepyeni ve sonu bilinmez bir eyleme girmelerinin anlamı neydi? İnsan topluluklarının büyük çoğunluğunun hiç uyanmadıkları o uykudan onları uyandıran neydi? Profesör Namier, 1920 yazında elime Oswald Spengler'in “Untertag des Abendlandes” adlı eserini tutuşturana kadar bu soru, kafamın içinde dönüp duruyordu. Kitabı okumaya başladığımda, bütün tarih sezgimi aydınlatan bir ışıkla karşılaşmış gibi oldum.”³²

Ancak yazar Spengler'i dogmatik ve deterministik bulur³³ ve onu aşmaya çalışır. Tonybee, tarihsel inceleme için uygun alanın, zaman ve mekân içindeki sürekli tek tek olayların bir betimlemesi (tasviri) yahut devletlerin ve siyasal heyetlerin ya da bir “birlik” olarak insanlığın bir tarihi olmadığı savını, “tarih araştırmacılarının uğraşması gereken toplumsal atomlar devletler değil, toplumlardır”³⁴ biçiminde ortaya koyar. Ayrıca Toynbee, dinsel karakteristiklerle bölgesel ve kısmen de siyasal nitelikleri birleştirerek, uygarlığı tarihsel incelemenin uygun bir konusu olarak görmekte ve uygarlığı da toplumun bir türü olarak nitelemektedir.³⁵ Böylece bir toplumsal tür ve var olma pratiği olan uygarlıklar yükselip alçalırken ve bu alçalışta kendilerinininkinden daha anlamlı amaçları olan başkalarına yol açarken, gerçekte sürekli ilerliyor olabilirler. Bundan dolayı uygarlıklarının gerilemesinin neden olduğu acı ile elde edilen öğrenme, pekâlâ bir plan içinde gelişen ilerlemenin en iyi yolu olabilir.³⁶ Aslında Toynbee bu görüşü ile tarihe ve tarihsel sürece bir aşkınlık ve teolojik bir içerik yüklemeye de çalışmaktadır. Konuya ilişkin “Tarihin Faydası ve Değeri” isimli kitabında yazar;

“Müslüman ve Hıristiyan tarih görüşleri zaman ve mekân sınırlarını aşmaktadır. Bu iki kardeş dine göre tarih, Ademin yaratılması ile başlar ve kıyamet günü ile sona erer. Tarihin sınırları teoloji ile birleşmektedir. Bu geniş tarih görüşünün elbette bu gün bizim için taşıdığı bir mana ve fayda bulunabilir. Zamanımızda binlerce seneden beri ayrı yaşadığımızdan sonra bütün insanlık aniden

³¹ TOYNBEE, Arnold, *Tarihin Faydası ve Değeri*, (Çev. Doç. Dr. Ahmet E. Uysal), s.94. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1031/12528.pdf>

³² TOYNBEE, Arnold, J. (2004), a.g.e. s.14.

³³ TOYNBEE, Arnold, J. (2004), a.g.e. s.15.

³⁴ SOROKIN Pitirim A., *Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri*, (Çev. Mete Tunçay), Göçebe Yay, İstanbul, 1997, s.146.

³⁵ SOROKIN Pitirim A., (1997), a.g.e. s.146.

³⁶ TOYNBEE, Arnold, (2004), a.g.e., s.20.

yaklaşmış ve sıkı temas haline gelmiştir. Şimdi hem birbirimize yakın bulunuyoruz fakat hem de birbirimize yabancıyız. Kafalarımızda ne olduğunu bilmediğimiz için birbirimizden korkuyoruz. Bildiğimiz tek şey komşularımızın bir takım öldürücü silahlarla mücehhez olduğudur. Bugün bizi bekleyen en acil iş birbirimizi tanımadır. Bu, birbirimize güvenmenin ve birbirimizi sevmenin ilk adımını teşkil edecektir...

...İster yok olmak, ister yaşamak için olsun, insanlığın birleşmesi lüzumu çağımızın en önemli hareketidir. Diğer bir hareket ve önemli bir nokta da zengin azınlığın, fakir çoğunluğun hayatını daha iyiye doğru götürmek için yapmakta olduğu gayrettir. Dünya birliği bu da insanlığı sosyal saadete kavuşturacak dünya çapında bir harekettir. Bu hareket, zamanımızın önemli hareketlerinden biridir. İnsan neslini yok etmekten vazgeçersek belki asrımız tahripkâr Atom silâhlarının yayıldığı bir asır olarak değil fakat zengin azınlıkların sosyal bir şura sahip olmağa başladığı bir devir olarak tarihte yer alması muhtemeldir. Beşbin senelik medeniyet tarihinde medeniyetin hemen bütün nimetlerinden küçük bir azınlık faydalanmıştır. Çoğunluk zahmetine katlanmış fakat ondan faydalanamamıştır...³⁷ diyerek belirli teolojik öğelere tarih anlatımı içerisinde göndermeler yapmıştır.

Ayrıca Toynbee, tarihe ve tarihçiye, toplumsal barışın ve ötekini anlamının gerçekleşmesi için bir görev de biçmektedir. Bu durumu şu şekilde açıklamıştır;

“...İnsanı içinde bulunduğu anda tanıyamayız. Onu tanıyabilmemiz için onun nasıl olup da şimdi içinde bulunduğu duruma geldiğini bilmemiz lâzımdır. Şahıslar hakkında söylediğim bu şeyler milletler medeniyetler ve dinler için de söylenebilir. Bunları tanımak için de, bu günkü durumlarıyla beraber, tarihlerini de bilmemiz gerekir. Zamanımızda tarih öğrenmemiz için pek önemli şeyler vardır. Bu gün tarihin vazifelerinden biri de insan ırkının, soyunun bölümleri arasında uzlaştırıcı bir rol oynamaktır. Tarihçi çeşitli ırkları, onların tarihlerin birbirlerine öğretmekle yaklaştırabilir. Birçok milletler, medeniyetler ve dinler artık tek bir toplum olarak birleşmektedir. Bu müşterek topluma giren her millet insanlığın müşterek hazinesini zenginleştirmektedir. Her biri kendi tarihini getiriyor yani her biri kendi tecrübelerini ve başarısını getiriyor. Birbirimizin bu müşterek

³⁷ TOYNBEE , Arnold , Tarihin Faydası ve Değeri, (Çev. Doç. Dr. Ahmet E. Uysal), s.100. Bkz. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1031/12528.pdf>

hazineye getirdiği şeyleri tanımamız, onların kıymetini bilmemiz lazımdır. Bu kolay değildir, tarihçiler buna yardım edebilirler."³⁸

Toynbee, uygarlıkların hareketlerini devresel ve tekrarlanıcı olabileceğini belirtmiş ve sürekli olarak yukarı doğru bir hareket olarak nitelemiştir. Tarihi ve bütün tarihsel süreci "teolojik bakış açısıyla"³⁹ görmesinden dolayı da bilimsel bir alan olan tarihsel bilginin sekülerliğini zaman zaman esnetmiştir.

Sonuç

19. Yüz Yıla gelene kadar ağızdan ağza veya bizzat tanık olunan insani olayların anlatımı şeklinde cereyan eden tarih, bu yüzyılda bilimsel ve evrensel kurallara kavuşmuştur. Doğası gereği insani olayları konu edinmiş olan sosyolojiyle tarih biliminin yolları da bu noktada kesişmiş ve her iki bilim birbirini tamamlayan iki olgu haline gelmiştir. İşte bu ilişkiyi inceleyen tarihçi ve yazarlardan biri olan Arnold Toynbee'nin, Anglo-Sakson dünyanın kendisine sunduğu toplumsallaşma pratiklerinden geçmiş, modern ve klasik eğitim almış, özellikle Ortadoğu uygarlıklarını tanımaya çalışmış ve tarihsel bilginin üretilmesine hizmet etmiş bir bilim adamı olduğu düşünülmektedir.

Toynbee'de tarihin sosyolojik anlamı; tek klişe bir şablondan ibaret değildir. Toynbee'ye göre tarih ve sosyoloji akarsu gibi dinamiktir. Böylece toplum ve tarih yerinde durmaz akarsu gibi hareketlidir ve bu hareket suyun içerisindeki minareler ve en küçük canlı yapısına kadar iner. Toynbee, tarihi sosyolojinin (toplumbilim) süzgeciyle ele alır ve her tarihi olayı; birey, toplum ve toplumsal yapının paradigmaları ve diyalektiği ile birlikte değerlendirir. Toynbee'nin tarih ve toplumbilim anlayışında; sosyoloji olmadan tarih, tarih olmadan da sosyoloji olamaz ve sosyoloji olmadan tarihin dinamikleri eksik kalır. Toynbee'ye göre tarih ve toplumbilim birbirlerini tamamlayan ve aynı zamanda birbirlerinin diyalektiği olan iki olgudur.

Tarih ve medeniyet çalışmalarında Arnold Toynbee'de özellikle Anglikan Hıristiyanlığı'nın etkilerini görmek mümkündür. Bu etkiden dolayı bir bakıma Toynbee tarihsel bakış açısında kadercı bir anlayışında temsilcisidir.⁴⁰ Ancak yine de Toynbee'nin ürettiği tarihsel bilgiler, genel olarak Hıristiyan – Batı dünya algısını yansıtan ama o dönemde olabildiği kadar da nesnellik taşıyan bir görünüme sahiptir. Özellikle yaşadığı dönemde hakim olan batılı

³⁸ TOYNBEE, Arnold, Tarihin Faydası ve Değeri, (Çev. Doç. Dr. Ahmet E. Uysal, s.101. Ayrıca Bkz. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1031/12528.pdf>

³⁹ Pitirim A. Sorokin, (1997), a.g.e. s.154.

⁴⁰ ILGAZ, Ahmet Buğra, Arnold TOYNBEE ve Tarih Yaklaşımı için bkz. URL: <http://www.kalem.biz/yazi.asp?islem=yazidetay&id=1317&db=3&konusu=ARNOLD%20TOYNBEE>

90 *Tarihin Sosyolojik Anlamı*

oryantalist ve emperyalist bakış açılarından oldukça uzaktır.⁴¹ Türkiye'nin modernleşmesini incelediği "Türkiye ve Avrupa" isimli çalışmasında yazarın nesnel davranmaya çalıştığı söylenebilir. Ancak uygarlıkların geleceği konusunda ulaştığı çıkarımlar, içinde yetiştiği batı epistemolojisinin sınırlılıklarından muaf değildir. Buna ilave olarak tarihi ve tarih yazımı pratiğini dini bir teleoloji ile açıklamaya çalışmasının, tarih yazımında olması gereken bilimsellik halinin ötelenmesine neden olduğu da söylenebilir.

---

⁴¹TOYNBEE Arnold , Türkiye ve Avrupa, Çev. Kasım Yargıcı, Mehmet Ali Yalman, Örgün Yayınları İstanbul, 2002. Bu kitap Türk modernleşmesini anlatan ve objektif niteliği olan bir çalışmadır.

KAYNAKÇA

- ILGAZ, Ahmet Buğra. (2010) *Arnold Toynbee ve Tarih Yaklaşımı*,Url: <http://www.kalem.biz/yazi.asp?islem=yazidetay&id=1317&db=3&konusu=ARNOLD%20TOYNBEE>
- MUNSLOW, Alun. (2000) *Tarihin Yapısökümü*, (Çev: Abdullah Yılmaz), Ayrıntı Yayınları İstanbul.
- GIDDENS, Anthony. (2000) *Sosyoloji*, (Çev: Hüseyin Özel, Cemal Güzel), Ayraç Yayınları, Ankara.
- TOYNBEE, Arnold. (2002) *Türkiye ve Avrupa*, (Çev: Kasım Yargıcı, Mehmet Ali Yalman), Örgün Yayınları, İstanbul.
- TOYNBEE, Arnold. (2004) *Uygarlık Yargılanıyor*, (Çev: Kasım Yargıcı), Mehmet Ali Yalman, Örgün Yayınları, İstanbul.
- TOYNBEE, Arnold. (2010) *Tarihin Faydası ve Değeri*, (Çev: Ahmet E. Uysal), Bkz.<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/26/1031/12528.pdf>.
- SEZER, Baykan. (1993) *Sosyolojide Yöntem Tartışmaları*, Sümer Yayınları, İstanbul.
- BEHER, Büşra Ersanlı. (1996) *İktidar ve Tarih*, Afa Yayınları, İstanbul.
- MILLS, Charles Wright. (1979) *Toplumbilimsel Düşün*, (Çev: Ünsal Oskay), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- HUME, David. (1976) *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma*, (Çev: Oruç Aruoba), Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
- ERGUN, Doğan. (1995) *Sosyoloji ve Tarih*, İlke Yayınları, Ankara.
- ÖZLEM, Doğan. (2001) *Tarih Felsefesi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul.
- HAMILTON, Gary G. (1999) “*Tarihte Konfigürasyonlar:S.N.Eisenstadt’ın Tarihsel Sosyolojisi*”, Tarihsel Sosyoloji, (Edit. Theda Skocpol), (Çev: Ahmet Fethi), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- MANNHEIM, Karl. (2002) *İdeoloji ve Ütopya*, (Çev:Mehmet Okyayuz), Epos Yayınları, Ankara.
- IGGERS, George G. (2000) *Bilimsel Nesnellikten Postmodernizme: Yirminci Yüzyılda Tarih Yazımı* (Çev: Gül Çağalı Güven), İstanbul.
- BURKE, Peter. (2005) *Burke. Tarih ve Toplumsal Kuram*, (Çev: Mete Tuncay), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- SOROKIN, Pitirim A. (1997) *Bir Bunalm Çağında Toplum Felsefeleri*, (Çev: Mete Tunçay), Göçebe Yayınları, İstanbul.
- SKOCPOL, Theda. (1999) *Tarihsel Sosyoloji: Birinci Bölüm “Sosyolojinin Tarihsel İmgelemi”*, (Editör: Theda Skocpol), (Çev: Ahmet Fethi), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

